

УДК 821.161.1+821.161.2-14 Ахматова

**СИМВОЛІКА ВІРША-СНУ І СПОГАДУ АННИ АХМАТОВОЇ
«ВНОВЬ ПОДАРЕН МНЕ ДРЕМОТОЙ...»:
УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ КОМЕНТАР**

**THE SYMBOLIC OF THE POEM-DREAM AND THE RECOLLECTION
OF ANNA AKHMATOVA “THE SLUMBER HAS GIFTED ME AGAIN...”:
THE UKRAINIAN CONTEXT AND TRANSLATOR’S COMMENTARY**

Смольницька О.О.,
*кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського*

У статті на прикладі вірша Анни Ахматової «Вновь подарен мне дремотой...» наводиться аналіз проблем, які постають під час українського перекладу цього тексту. Розглядаються символи й архетипи, застосовані в згаданому вірші. Задіяно компаративний, символічний, біографічний, перекладознавчий, юнгіанський аналіз. Наводиться міфологічний аналіз ключових образів. Доводиться вплив української ментальності авторки на творення вірша. Робота має теоретичне і практичне значення.

Ключові слова: поезія, переклад, Срібний вік, колір, образ, символ, архетип.

В статье на примере стихотворения Анны Ахматовой «Вновь подарен мне дремотой...» приводится анализ проблем, возникающих при украинском переводе этого текста. Рассматриваются символы и архетипы, примененные в упомянутом стихотворении. Используются компаративный, символический, биографический, переводоведческий, юнгинский анализы. Приводится мифологический анализ ключевых образов. Доказывается влияние украинского менталитета автора на создание стихотворения. Работа имеет теоретическое и практическое значение.

Ключевые слова: поэзия, перевод, Серебряный век, цвет, образ, символ, архетип.

In the article, on the example of Anna Akhmatova's poem "The slumber has gifted me again..." the analysis of the problems which appear in the Ukrainian translation of this text, is given. The symbols and archetypes used in this poem are considered. The comparative, symbolic, biographical, translation, Jungian analysis is used. Mythological analysis of key images is provided. The influence of the Ukrainian mentality of the author in the process of creation of poems is proved. The work has theoretical and practical value.

Key words: poetry, translation, the Silver Age, color, character, symbol, archetype.

Постановка проблеми. Поезія Анни Ахматової (Горенко, 1889–1966) популярна в сучасному українському перекладознавстві та перекладах, причому не тільки вчених або фахових перекладачів, але й часто поетів, більшість яких поєднують академічну і творчу діяльність, подібно до неокласиків (Ю. Бедрик, В. Богуславська, В. Герасим'юк, С. Жолоб, В. Затуливітер, І. Качуровський, М. Москаленко, Олена О'Лір, Д. Павличко, І. Римарук, Е. Свенцицька, М. Стріха, О. Смольницька, М. Тарнавська, С. Чернілевський та ін.). Можна казати про корпус українськомовних перекладів письменниці, причому деякі тексти були перекладені вітчизняними діячами незалежно, у різний час (наприклад, сонет «Тебе покорной? Ты сошел с ума!» – М. Стріха [6, с. 741], [8, с. 248], О. Смольницька – рукопис; «Все мы бражники здесь, блудницы...» – переклад Д. Павличка [8, с. 241–242], О. Смольницька – рукопис). Ці переклади озвучувалися на наукових і культурних заходах [3]. У деяких перекладачів лірика А. Ахматової складає значний відсоток доробку (В. Богуславська, І. Качуровський, О. Смольницька – понад 40 перекладів цих поезій, М. Стріха та ін.).

Часом цей інтерес можна зрозуміти, оскільки письменниця мала українське походження і перекладала з української мови (обидва чинники неодноразово зазначалися [3]). Також є загальна тенденція зацікавленості Срібним віком.

Виокремлення раніше не розв'язаних частин проблеми. Стиль цих віршів може здатися легким для відтворення українською мовою. Але у листі А. Ахматової є складні моменти, зумовлені європейською культурою авторки, насиченою, багатозначною символікою і кодами, які стоять за лексемами. Акмеїзм, до якого вона належала, зумовлював начебто простоту і реальність речей, але представники цього напрямку тяжіли до імпліцитності, застосовуючи символи за «принципом айсберга», якщо згадати стиль Е. Гемінгвея. Ураховуючи українське коріння поета (відомо, що А. Ахматова не сприймала слова «поетеса», тому і варіант «поетка» тут не годиться), слід і розгадувати мотивацію вибору того чи іншого слова, мікро- і макроконтестів, оскільки образи, епітети тощо можуть бути зумовлені несвідомим відчуттям власної генеалогії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ахматознавство в Україні та в українських студіях за кордоном (І. Качуровський та ін.) презентоване і теоретично, і практично. Це антології І. Качуровського «Круг понадземний. Світова поезія від VI до XX століття. Переклади» (2007), М. Стріхи «Хотінь безсенсовних отрута» (2007) [8], «Улюблені переклади» (2015, 2017) [6], В. Богуславської тощо. Але слід зазначити, що повного корпусу перекладів українською лірики А. Ахматової ще немає, як і немає публікацій усіх інтерпретацій її віршів. Також слід урахувати постійно здійснювані переклади, більшість яких є в рукописі. Оскільки художньому перекладу було присвячено й філософські праці, що синтезували лінгвістику, літературознавство, культурологію й власне філософію (У. Еко, Х. Ортега-і-Гассет та ін.), під час роботи над статтею використовувалися й ці здобутки. Слушними стали ідеї Х. Ортеги-і-Гассета про неперекладність «бунтівних текстів» [4, с.337], оскільки справжній шедевр є «заколотом», а граматики і тезаурус обмежують, звідси виникає гра слів, що ілюструє проблему: «Traduttore, traditore» (італ. Перекладач, зрадник) [4, с.337]. Тут відіграє роль психологічний чинник (наприклад, у німецькій та іспанській мовах кардинально протилежне бачення лісу [4, с.338]), завдання перекладача – зняти названу проблему. Іспанський філософ не дарма згадує приклад утопії, поганих і хороших утопістів, завдання яких – виправити дійсність [4, с.340]. Перекладач так само виправляє (свідомо чи несвідомо) дану йому картину.

Постановка завдання. Для аналізу пропонується вірш «Вновь подарен мне дремотой...» (1916), опублікований у збірці «Белая стая» (1917).

Мета статті – проаналізувати з перекладацьких позицій символіку вірша та значення його змісту для практичного завдання інтерпретатора. Завдання – 1) розглянути проблематику і пов'язану з нею символіку тексту, насиченого кодами; 2) докладніше схарактеризувати образ осені в міфологічному, біографічному, історичному, юнгіанському аспектах; 3) зіставити творчі пошуки А. Ахматової з аналогічними в інших письменників Срібного віку, а також античні паралелі в її творчості і творах Лесі Українки;

4) дослідити проблеми, з якими пов'язаний українськомовний переклад конкретного вірша А. Ахматової. Ілюстративним матеріалом є зіставлення оригіналу і перекладу (додаток).

Виклад основного матеріалу. Жанр – вірш-спогад, але закодований у сні («Вновь подарен мне дремотой / Наше последний звездный рай...» [1, с.102]). Отже, це також вірш-сон. Але не все так просто, бо дремота не є сном у повному розумінні. Можливо, це «передсоння» (як в іншого письменника Срібного віку О. Ремізова, «предсонье») – перехідний стан. Сновидець ще розуміє реальності, але водночас бачить іншу. Оскільки далі у вірші орієнтальний колорит, то можна згадати екзотичний міраж або, що ближче цій традиції, жанр сну (як подорож душі), ініціацію героя.

Формально вірш теж цікавий, бо розмір такий, як у поезії В. Брюсова «Творчество» («Тень несозданных созданий...»), неодноразово перекладений українською мовою. Обидва тексти присвячені несвідомому – чиннику творіння або умові творчості, натхнення. Аналогічним розміром написана пісня Мері («Было время, процветала...») у пушкінському «Бенкеті під час чуми» (переспів першої частини трагедії Дж. Вілсона «The City of the Plague») з циклу «Маленькі трагедії»; «Бенкет...» перекладений українською ще І. Франком. Також віршу «Вновь подарен мне дремотой...» (як і багатьом іншим текстам А. Ахматової) притаманний мінімалізм: жодного зайвого слова, лаконічність, скупість на емоції, підсилена глибина почуттів (які зачеплені й прориваються тільки в кінці), тому дібрані художні засоби вражають. Перекладач повинен зберегти простоту й ілюзорну легкість вірша, але водночас з'ясувати, що означають зашифровані в тексті концепти і символи. Дослідження не пропонує аналізувати всі символи, локуси тощо у вірші, але є кілька загадкових моментів. Наприклад, географія, яка тут не точна описом, це скоріше настрої, викликаний символами, фантазія. Або пушкінський екскурс: Бахчисарай – місто «водоветов» [1, с.102]. «Водовет» – поетичне застаріле «фонтан», тобто цій лексемі відповідає українське «водограй» (див. додаток). Символ «водоветов» у вірші відсилає до «Бахчисарайського фонтану» і мусульманської культури загалом, де фонтан відіграє важливу роль. Також цікаві для символічного аналізу рядки «Осень смуглая в подоле / Красных листьев принесла / I посыпала ступени...» [1, с.103]. На цьому моменті слід зупинитися докладніше.

Сучасні дослідники пропонують аналіз символу червоного листя в пелені як вислову «при-

нести в подоле», тобто евфемізм «народити позашлюбну дитину»: «Однак Осінь приносить героям не живу дитину, плід кохання, а мертве листя, плід зустрічі «на стороні»» [2, с.31]. Тобто Осінь – це смерть, інша наречена, яка не народить живих людей, але з якою навіки вінчається герой. (І в передостанній строфі згадується «песнь прощальной боли» [1, с.103], яку можна розуміти і поховальним хоралом, метафоричним чи реальним похороном; далі – цілком зрозумілим «царством тени» [1, с.103], куди пішов адресат). Можна доповнити цей образ: осінь скосить серпом чи косою людину або взагалі живе (наприклад, траву чи квіти). Листя, яким осінь усипає східці, є теж цікавим образом: літературознавці зіставляють його з квітами, якими «всипали дорогу молодому і молодій під час вінчання (зауважимо, що квіти (найчастіше троянди) стелють у католиків; А. Ахматова була православною, це відчувається в її творах, але католицький обряд міг бути віддзеркалений поетично, адже католицька символіка була популярна у поезії Срібного віку. – О.С.). Сухе осіннє листя – своєрідний антипод вінчального обряду. Усипають квітами поховальну ходу» [2, с.31]. Але хто ж адресат цього вірша? Чоловік? Згадують, що А. Ахматова вінчалася з М. Гумільовим (а таїнства розвінчання не існує), хоча вже не жила з ним [2, с.31], потім двічі була заміжня. Сам вірш не може бути присвячений цьому поетові, оскільки М. Гумільова розстріляли у 1921 р. Друг? Натхненник? Підсумок може бути один: адресат інший (ніж М. Гумільов) або взагалі уявний. Або це поетичне передчуття А. Ахматовою трагічного кінця її Анімуса (якщо врахувати контекст, то це кінець Першої Світової війни, поразка, початок революції тощо). Важливий і епітет, адресований Анімусу – «утешный мой» [1, с.103]. Тобто не «любимый», не «милый» чи «дорогой» чи «желанный». Слово «утішний» викликає християнські асоціації. Це може бути релігійна втіха, тобто розрада. Виникають образи Ісуса Христа, Матері Божої (є її ікона «Відрада», або «Розрада», «Втіха»), близької поезії А. Ахматової. Протоджерелом для розуміння епітета «утешный» може стати Біблія. Підготовкою до епітета «утешный» є слово «отрада» в другій строфі.

Спробуємо проаналізувати вибрані символи вірша, розглянути наведені гіпотези та вичленувати свої інтерпретації.

Осінь можна розуміти і порою повернення Персефони (Кори, або римськ. Прозерпіни) до свого чоловіка Аїда (Гадеса, римськ. Плутона) у Тартар. Деметра (Церера) оплакує свою дочку.

Червоний колір можна розуміти осіннім листям (як екстатичними квітами, офірним полум'ям, а також плодами (атрибут Персефони – гранат; це родючість, але зерна, які випадають із достиглого плоду, – смерть, в'янення; сам гранат означає царство мертвих)). Повернення у Тартар Персефони (як міфологічне пояснення осені) згадує Леся Українка в «Оргії» вустами Антея.

Отже, червоне сухе листя – це і смерть, і символічний (містичний) шлюб живої людини з потойбіччям, як Прозерпіни з Плутоном (звідси в А. Ахматової згадується «царство тіней»). У зв'язку зі шлюбом можна згадати слова безумної Кассандри в Лесі Українки про пожежу Трої: «Сюди, сюди отих квіток огнистих! / Гранати зацвіли! Весільний час! / ... То весільна пісня! / Се мати дочок виряджа до шлюбу! / Кассандра все неправду говорила. / Нема руїни! Є життя!.. життя!..» [7, с. 93].

Таким чином, в античному дискурсі смерть переходить у життя, оскільки мислення синкретичне. Похорон – це водночас і весілля з новою площиною (звідси виникає язичницький обряд поминок, тобто кілька його причин: щоб мертві – уже шкідливі – не повернулися до живих; також це святкування «весілля» на тому світі). Можна згадати і вірш Лесі Українки на смерть С. Мержинського: «Квіток, квіток, як можна більше квітів...» (де і антична символіка в тексті, і реальний нарцисизм покійного).

Також можна згадати амбівалентність червоного кольору. Якщо Мірра Лохвицька (автонім Марія, 1869–1905) – знаменита поетеса доби Срібного віку – надавала цій барві конотації інквізиторства, відьомських процесів (полум'я, кров, катівський одяг тощо) у вірші «Мне ненавистен красный цвет...» (у різний період переклали В. Богуславська і О. Смольницька), то в А. Ахматової не все так однозначно, оскільки мисленнево вона живе в інших площинах. Червоний колір – це справді кров, біль, насильницька смерть, передвістя (що відзеркалено в слов'янській, кельтській та ін. міфологіях), потойбічні істоти – у червоному. Червоний колір означав і жалобу [5, с.98]. Проте саме такого кольору був весільний плат у слов'янської нареченої (уже потім його замінили на фату чи вельон, а у язичників це була саме щільна хустка, яка затуляла обличчя (від пристрїту або ще тому, що молоду вважали вмерлою для свого роду, а Мертвий Світ не повинен «прориватися в наш») [5, с. 98]; цей звичай – цілком запинати обличчя нареченої – лишився в деяких східних та ін. народів). Червоний колір викликає тривогу, він

легко виділяється у натовпі, може означати офіру (зокрема ритуальну дефлорацію), колір жертвовного одягу.

Осінь приносить у пелені червоне листя і розсипає на східцях. Східці – шлях або нагору (у небеса), або вниз (у потойбіччя – у Тартар, якщо взяти давньогрецький міф). В обох випадках – це перехід до іншого ярусу. Якщо більше популярні два виміри чи два світи, тобто реальний та уявний, то у вірші А. Ахматової існує інший приклад, три світи (як у міфологічному просторі або у шамана – творчої особистості). Східці можна розуміти і межею переходу. Сам текст поєднує минуле, це ретроспектива (спогади про щасливу молодість, хронотоп – уявний Бахчисарай), теперішнє (ностальгія героїні) і майбутнє (доля маскулінного персонажа). «Царство тіні» означає й Елізіум, Тартар, і Дантове потойбіччя (необов'язково пекло), це не штамп, а близький ліричній героїні образ.

Ще один елемент – смаглявість. Осінь тут фемінний персонаж. Вона смаглява, а її червоне листя викликає асоціацію з циганським чи іспанським убранням. Згадуються «блоківські» образи. Оскільки вірш про Бахчисарай, смаглява осінь може означати кримську татарку [2, с. 26]. Якщо взяти до уваги те, що назване місто було столицею Кримського ханства, то цю гіпотезу можна прийняти. Але А. Ахматова – неоднозначний автор. Смаглявість може бути традиційною романтичною (знову ж таки циганською), неодноразово оспіваною в попередній художній літературі. Але якщо взяти реальний вимір, то Осінь може бути і караїмкою (Чуфут-Кале є якраз у згаданому локусі; караїми були радниками кримських ханів; можна багато розповідати про внесок цього народу), і грекинею, і генуезкою чи венеціанкою Середньовіччя, і навіть українкою, і просто мальовничим типом, вихопленим у натовпі. Тобто тип і біографічно-історичний, і уявний водночас, він може бути згущеним, синтезованим. Осінь розсипає з пелени листя – виникає асоціація: циганка-ворожка стеле свою хустину, щоб розкласти на ній карти. Тобто тут дотичність до іншого виміру, зазірання у містичне. У другій строфі згадується вода. Це не просто романтична прогулянка берегом, а й натяк на дзеркало чи навіть воду, де під час ворожіння дівчата бачать наречених (можливо, тут А. Ахматова несвідомо задіяла своє українське коріння). Героїня вірша бачить інше: минуле, майбутнє і долю свого обранця.

Осінь смаглява також з іншої причини. Якщо дотримуватися версії про Тартар, то смаглявість

означає пітьму або (як у Данте) пекельне полум'я (за легендою, сучасники Аліг'єрі вважали, що він справді спускався до пекла, і приписували колір його шкіри та загальну неусміхненість досвіду спілкування з тим полум'ям і жахіттями). У будь-якому разі тут не стільки екзотика, скільки спогад про колишнє щастя, а також виразний показ майбутнього: осінь – провідниця до виміру не-теперішнього, «не-тут», тобто кінця.

У текстово-біографічному розрізі пропонують звернути увагу на смаглявість О. Пушкіна (літературного вчителя А. Ахматової (можна згадати її знамените: «Смуглий отрок бродил по аллеям...»)), надзвичайну білизну власної шкіри письменниці («шкіра не загоряла, а злазила» [2, с. 27]) тощо. Також тут відіграє роль і любов юної А. Ахматової до сонця і засмаги. У будь-якому разі кількість версій і гіпотез, багато з яких імовірні, підтверджують багатоплановість вірша А. Ахматової, вдале поєднання в тексті реального і нереального. Варто виокремити і ностальгію за яскравим (тобто колишнім щастям), уособленим у смаглявості й червоності, а також пістрявості явних чи імпліцитно закодованих у золоті та бронзі.

У юнтіанському аспекті вірш можна розуміти Анімою, позбавленою Анімуса, що відійшов у «царство тіні», тобто у несвідоме. Аніма сумує за Анімусом і намагається викликати його з несвідомого (своєрідний сучасний варіант міфу про Інанну, Іштар, Ісиду, яка воскресила Осіріса, тощо). Сон стає реальністю. Проте Аніма розуміє, що насправді лишається тільки архетип Тіні (і це підкреслює осінь – виразник смерті), проте наявний і синтез життя-смерті. Також лірична героїня може воскресити Анімус у поетичному творі, тобто сублімувати переживання. Її вірш – це і поховальний плач, і світлі проводи, оскільки результат – творчість, твір.

У плані звукопису вірш теж незвичайний, оскільки в першій строфі закодовано слово «рай», а також застосовується алітерація на «р». У чет-

вертій строфі також наявний звукопис «с» і «л» (далі виділення і курсив – *О.С.*): «Осень смуглая в подоле / Красных листьев принесла» [1, с. 103], таке є і в інших уривках із вірша (ушел – утешный). У перекладі (додаток) наявні спроби збереження цього прийому. Нахил автора до милозвучності, засобом якої є звукопис, зумовлений несвідомим відчуттям українського коріння (так само, як у Корнія Чуковського, що надавав великого значення евфонії, в поетичному перекладі є кілька разів редагованою і перевидаваною працею «Высокое искусство»).

Висновки. Отже, кольоративи у цьому вірші міфологічні та водночас реальні, це коди, насичені теж кількома кодами. Твір фактично ділиться на дві половини: мажорну (перші три строфи) і мінорну, трагічну (останні дві строфи). У тексті кілька локусів, із яких вирізняється орієнтальний, російський (тут не розглянутий) і український (останній є часто несвідомим), а також поєднується античний і біблійний. Після опису світлих спогадів про яскраву реальність виходить символіка загробного світу, але трагізм тут не надривний, а скоріше витриманий у річищі античного синтезу. Незважаючи на вдавану простоту, вірш викликає питання саме завдяки лаконічності. У перекладі вимагається зберегти змістовні ознаки (символи) і формальні (звукопис), для чого ресурси української мови виявилися придатними. Для розшифрування перспективним виявився символічний і юнтіанський аналіз. Несподівано цікавим виявився компаративний (порівняння сприйняття українки А. Ахматової (Горенко) з рецепцією Лесі Українки). Спільними тут є антична символіка, а також фемінний образ пророчиці, візіонерки. Робота має перспективу продовження в перекладознавчому аспекті. Також планується з'ясувати взаємозв'язок текстів А. Ахматової і М. Рильського у зв'язку з «київським періодом» і подальшим діловим спілкуванням (додаток 1).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахматова А. Вновь подарен мне дремотой.... Собрание сочинений: В 6-ти тт. Т. 4. Книги стихов. 1912–1923. Москва: Эллис Лак, 2000. С. 102–103.
2. Казарин В., Новикова М. Стихотворение А.А. Ахматовой «Вижу выцветший флаг над таможенной...» (опыт реального комментария). Вестник Приамурского государственного университета им. Шолом-Алейхема». 2014. № 2 (15). С. 26–27, 31.
3. О'Лір О. Анна Ахматова – в українському інтер'єрі: подільська обитель поетеси. День. 2012. 2 серпня. № 134. С. 11.
4. Ортега-и-Гассет Х. Нищета и блеск перевода. Что такое философия? Москва: Наука, 1991. С. 336–352.
5. Семенова М. Мы – славяне!: Популярная энциклопедия. Санкт-Петербург: Азбука, 1998. 560 с.
6. Стріха М. Улюблені переклади. Вид. 2-ге, випр. і доповнене. Київ: Пенмен, 2017. 770 с.
7. Українка Леся. Кассандра. Зібрання творів: у 12-ти тт. Т. 4. Драматичні твори (1907–1908). Київ: Наук. думка, 1976. С. 93.
8. Хотінь безсенсовних отрута: 20 російських поетів «срібного віку» в українських перекладах. Упоряд. М. Стріха. Київ: Факт, 2007. 584 с.

Анна Ахматова, вірш «Вновь подарен мне дремотой...» (1916).

Оригінал	Переклад Ольги Смольницької (2018)
Вновь подарен мне дремотой Наш последний звездный рай – Город чистых водометов, Золотой Бахчисарай. Там за пестрою оградой, У задумчивой воды, Вспоминали мы с отрадой Царскосельские сады И орла Екатерины Вдруг узнали – это тот! Он слетел на дно долины С пышных бронзовых ворот. Чтобы песнь прощальной боли Дольше в памяти жила, Осень смуглая в подоле Красных листьев принесла И посыпала ступени, Где прощалась я с тобой И откуда в царство тени Ты ушел, утешный мой [1, с. 102–103].	Знов мені дарунок марев, Наш останній в зорях рай – Місто чистих водограїв, Золотий Бахчисарай. Де пістрява загорода, Теплі спомини були, Де замислилися води, – Сад у Царському Селі, І орла від Катерини Упізнали ми політ! Птах злетів на дно долини З пишних бронзових воріт. Болю спів щоб похоронний В пам'ять вривався мені, – Смагла осінь лист червоний Принесла у пелені, Східцям сипала одіння, Де прощання час щемкий І звідкіль у царство тіні Ти пішов, утішний мій.